

Дотримання прав людини в Україні у 1998 році

Доповідь Держдепартаменту США про дотримання прав людини в Україні у 1998 році

Харківська правозахисна група

Харків 1999

Зміст

[Переднє слово](#)

[Доповідь Держдепартаменту США про дотримання прав людини в Україні у 1998 році](#)

[Повага недоторканності особи](#)

[Дотримання громадянських свобод](#)

[Дотримання політичних прав](#)

[Ставлення влади до міжнародних та неурядових перевірок за заявами про порушення прав людини](#)

[Дискримінація за расовою ознакою, статтю, релігією, фізичними вадами, мовою або за соціальним станом](#)

[Права робітників](#)

[Коментарі](#)

Переднє слово

Для комплексного дослідження стану з правами людини в країні правозахисні організації звичайно використовують форму звіту про дотримання прав людини в країні, який готується щороку. Складання такого звіту є традиційним засобом доведення до відома громадськості – як національної, так і міжнародної – про порушення прав людини в країні, щоб поліпшити ситуацію. В Україні, на жаль, річний звіт, в якому від імені

громадянського суспільства було б комплексно описано на високому рівні положення з правами людини, ще ніколи не готувався.

Відомі різні форми річних звітів. Так, «Біла книга Росії» побудована як коментар до кожної статті Загальної декларації прав людини, у якому розповідається про стан з реалізацією відповідного права. Звіти про реалізацію окремих прав можуть бути побудовані як коментарі до спеціальних конвенцій ООН з прав людини або інших міжнародних договорів. Наприклад, Всеукраїнський Комітет захисту дітей склав звіт про порушення прав дитини як коментар до Конвенції ООН з прав дитини, Харківська правозахисна група підготувала звіт про катування і жорстоке поводження в Україні як коментар до Конвенції ООН проти катувань. Як коментар до міжнародних пактів ООН з громадянських і політичних прав та соціальних, економічних і культурних прав готують річні звіти Гельсінські комітети різних країн. Річні звіти про дотримання прав людини в Російській Федерації у 1993 та 1994 рр., що були підготовлені під керівництвом відомого російського правозахисника, першого російського омбудсмена Сергія Ковальова, складені як сукупність частин, кожна з яких висвітлює стан з дотриманням або певної групи прав (наприклад, соціально-економічних прав), або прав тих чи інших соціальних груп: військовослужбовців, в'язнів; або порушення прав людини під час певних подій: порушення прав людини під час жовтневих подій у Москві в 1993 році, порушення прав людини під час військового конфлікту в Чечні.

Щороку Державний Департамент США видає великий двотомник, який містить доповіді про дотримання прав людини в усіх країнах світу. Ці доповіді готуються посольствами США в цих країнах. Усі доповіді побудовані за однаковою схемою:

резюме;

розділ 1 «Повага недоторканності особи» з підрозділами «Політичні та інші позасудові вбивства», «Зникнення», «Застосування катувань», «Свавільний арешт, затримання чи заслання», «Право на справедливий суд» і «Право на недоторканність приватного життя»;

розділ 2 «Дотримання громадянських свобод», у якому розглядаються свобода слова і преси, свобода мирних зборів і об'єднань, свобода релігії, свобода пересування;

розділ 3 «Дотримання політичних прав», де розглядається реалізація права громадян на зміну влади;

розділ 4 «Ставлення уряду до міжнародних та неурядових перевірок за заявами про порушення прав людини»;

розділ 5 «Дискримінація за расовою ознакою, статтю, релігією, фізичними вадами або за соціальним станом», в якому розглядається стан з дотриманням прав жінок, дітей, інвалідів, релігійних і національних меншин;

розділ 6 «Права робітників» (профспілки, укладання колективних угод, заборона примусової праці, нижня вікова межа для дитячої праці, прийнятні умови праці).

Привертає увагу чітка ієрархія прав і свобод людини, де на першому місці — захист особистісних прав людини від сваволі держави, потім — громадянських і політичних свобод, далі — захист від дискримінації і тільки в кінці короткий огляд прав робітників. Американська традиція прав людини вільна від патерналізму, який передбачає забезпечення людині «гарного життя» державою (хоча рівень соціальної допомоги тим, хто її дійсно потребує, досить високий!), тут за головне вважається право вільно чинити власною долею. Тому західним людям важко збагнути наші проблеми з правами на труд, на житло та достатній рівень життя.

На нашу думку, українській громадськості було б цікаво ознайомитися з таким поглядом ззовні на нашу дійсність. Поглядом доброзичливим, але суворим. Упевнені, що цей ретельний глибокий аналіз буде нам на користь.

Харківська правозахисна група висловлює глибоку вдячність посольству США в Україні, яке люб'язно погодилося на цю публікацію і надало український переклад доповіді (за згодою посольства ми додали до тексту коментарі, щоб виправити декілька дрібних помилок). Ми щиро дякуємо також голові Української секції Міжнародного товариства прав людини Андрію Сухорукову за цінні зауваження.

Євген Захаров

Доповідь Держдепартаменту США про дотримання прав людини в Україні у 1998 році

Державне управління в Україні здійснюється Президентом, що обирається прямим голосуванням, та однопалатним парламентом (Верховною Радою), одна частина якої обирається на основі пропорційного представництва, а інша — шляхом прямих виборів в одномандатних округах. За свідченням міжнародних спостерігачів, березневі парламентські вибори пройшли краще ніж у 1994 році.¹

Незважаючи на численні недоліки та порушення, в цілому вибори відобразили волю виборців. Президент призначає Кабінет Міністрів і контролює роботу уряду. Хоча Конституція передбачає незалежну судову систему, суди фінансуються через Міністерство юстиції, залишаються вразливими для політичного втручання та корупції і є неефективними.

Служба безпеки України (СБУ), Міністерство внутрішніх справ (яке контролює різні міліцейські підрозділи) та Міністерство оборони відповідальні за внутрішню безпеку і підпорядковані Президентові через Кабінет Міністрів. Національне бюро розслідувань, яке було створено указом Президента у 1997 році, за станом на кінець року залишалось без фінансування і не було укомплектоване. Збройні Сили загалом залишаються поза політикою. Хоча цивільна влада загалом здійснює ефективний контроль за силовими структурами,² системна корупція в органах влади інколи може призводити до їхнього неналежного використання. СБУ та інші урядові структури непрямо втручалися в політичні процеси за допомогою кримінальних розслідувань проти політиків, журналістів та впливових бізнесменів. СБУ, міліція та прокуратура критикуються всередині та ззовні держави за невжиття належних заходів для подолання системної корупції та зловживань в органах влади. Траплялися випадки порушення прав людини з боку працівників правоохоронних органів.³

Україна перебуває на стадії важкого переходу від централізовано-планової до ринкової економіки. Продовжується розширення приватного сектору, і нині він складає значну

частину економіки. Однак, держава залишається в серйозній економічній кризі. Вже кілька років підряд триває різке скорочення промислового виробництва. Реформи, особливо у сільському господарстві, перебувають у застої. За офіційною статистикою, близько половини працездатного населення офіційно працює у виробничій сфері, а решта — у сфері послуг і сільському господарстві, хоча, насправді, багато промислових підприємств скоротили обсяги виробництва чи простоюють. Експортуються різноманітні товари, в тому числі метали, хімічні речовини, цукор і напівфабрикати. Річна частка валового національного продукту на душу населення у 1998 році становила приблизно 1000 доларів. Проте, мільйонам працівників місяцями не платять зарплати, і більшість людей отримують значну частину своїх доходів у тіншовій економіці. Російська фінансова криза негативно вплинула на грошовий ринок України, спричинивши 70-процентну девальвацію та ріст інфляції. Інвестиції залишаються на низькому рівні, оскільки багатьох потенційних інвесторів відлякують розгул корупції, податковий тягар та свавільна ліцензійна практика. Безробіття особливо поширилося серед жінок. Багатства зосереджені в руках політичної еліти та директорів в галузях з державним домінуванням, пов'язаних з металами, нафтою та газом.

Картина з правами людини в Україні протягом року була строкатою: спостерігається обмежений прогрес у деяких сферах, але водночас зберігаються серйозні проблеми. В порівнянні з минулим роком зросла кількість повідомлень про порушення прав людини, в основному у зв'язку з утисками свободи преси та за рахунок повідомлень про втручання влади у березневі парламентські вибори.

Повільно йде реформа системи кримінального правосуддя. Умови ув'язнення погані, і працівники системи покарань постійно б'ють затриманих і ув'язнених, а також часто застосовуються тортури, інколи зі смертельними наслідками;⁴ в армії одні солдати постійно б'ють інших, інколи насмерть. Органи влади рідко притягають до відповідальності посадових осіб, які вчиняють такі порушення. Траплялися випадки свавільного арешту та затримання. Типовим є тривале досудове утримання в поганих умовах, коли затримані місяцями утримуються в СІЗО за правопорушення, які, в разі засудження, передбачають або нетривалі терміни ув'язнення або й взагалі не тягнуть позбавлення волі. Продовжує існувати проблема довгої судової тяганини. Політичне втручання та корупція продовжують впливати на судочинство. Судова система перевантажена, неефективна та потерпає від нестачі коштів та кадрів. Ці фактори підривають право громадян на справедливий суд. Держава продовжує настирно втручатися у життя громадян. Органи влади посилили втручання у свободу преси, особливо в контексті березневих парламентських виборів. Зберігаються значні обмеження на свободу об'єднань та обмеження на місцеві релігійні організації. Також існують певні обмеження свободи пересування. Закони, що регламентують діяльність політичних партій, створюють можливості для обмеження прав людини. Проблемою залишається насильство проти жінок та дітей, торгівля жінками, дискримінація проти жінок, вкорінений побутовий антисемітизм, а також дискримінація проти релігійних, расових і національних меншин.⁵

Конституція 1996 року забезпечила правову основу для захисту громадянських та людських прав, але чимало конституційних положень досі очікують прийняття впроваджувального законодавства. І як наслідок, дотримання прав людини на практиці часто не відповідає конституційним вимогам, і багато сфер життя досі регламентуються радянськими законами та практикою. Проте, країна досягла прогресу по ряду основоположних напрямків, зокрема, в сфері свободи слова, яка загалом дотримується. Крім того, в ряді випадків органи влади вживали заходів для покарання посадових осіб, які погано поводитися з затриманими або потурали цьому, а також для очищення

правоохоронних органів від корумпованих елементів. Хоча складається враження, що ці заходи не мали значного впливу, але, принаймні, перші кроки були зроблені. У січні Президент підписав конституційний закон про створення апарату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, і у квітні Верховна Рада обрала першого Уповноваженого. Проте, закон не надає Уповноваженому суттєвих повноважень для виконання своїх рішень і не передбачає покарань за обструкцію запитів Уповноваженого. Крім того, бюджет 1998 року не передбачав коштів на представництва та апарат Уповноваженого з прав людини. Незважаючи на ці перепони, апарат Уповноваженого активно розслідував порушення прав людини.⁶

Дотримання прав людини

Розділ 1

Повага недоторканності особи, що передбачає свободу особи від таких явищ:

А. Політичні та інші позасудові вбивства

Не зафіксовано політичних вбивств, вчинених державними агентами, але через розгул корупції, зв'язки між посадовими особами державних органів й організованою злочинністю та політичну діяльність представників організованої злочинності часто важко відрізнити політичні акти від криміналу. Політики, пов'язані з політикою бізнесмени, керівники виборчих кампаній та журналісти ставали жертвами нападів (можливо, політичних), інколи зі смертельними наслідками. За офіційною статистикою, протягом року вчинено 46 убивств на замовлення, деякі з яких, можливо, були політичними. У квітні колишній член парламенту та керівник Національного Банку Вадим Гетьман був убитий біля свого помешкання. У лютому віце-прем'єр кримського уряду Олександр Сафонцев був убитий вибухом бомби в Сімферополі. Мер Шахтарська був убитий в лютому. Керівник виборчої кампанії відомого кандидата на мера Києва був знайдений загиблим від задушення газами у березні. За станом на кінець року ці справи залишалися нерозкритими. Крім того, кілька політично активних діячів отримали поранення внаслідок нападів.

Знущання над ув'язненими та затриманими, а також погані умови утримання у місцях позбавлення волі інколи призводили до смерті людей. (Див. Розділ 1.В). Наприклад, мільйонер у Кривому Розі забив людину насмерть; хоча, після того він був арештований і притягнутий до кримінальної відповідальності. Одного з його колег також було заарештовано за потурання побиттю (Див. Розділ 1.В). Протягом року зафіксовано 2300 смертей у місцях позбавлення волі та СІЗО.⁷

Траплялися убивства одних військовослужбовців іншими внаслідок дідівщини (Див. Розділ 1.В). За даними одного представника влади, протягом року було забито насмерть від 10 до 12 військовослужбовців, а загалом від 20 до 30 померло від травм, отриманих внаслідок дідівщини. Протягом року прокуратура притягла до кримінальної відповідальності за дідівщину близько 200 військовослужбовців.⁸

Немає даних, що владі вдалося розкрити ряд гучних убивств останніх років. Не вдалося розкрити убивство у 1997 році голови адміністрації Роздольненського району, заступника міністра туризму та курортів АР Крим Олексія Гольдича та відомого одеського бізнесмена Аркадія Табачника, а також вибух бомби у реанімаційному відділенні сімферопольської

лікарні. Восени влада оголосила, що їй вдалося визначити убивць Народного Депутата Євгена Щербаня, але їхні імена не були оприлюднені.

Б. Зникнення

Не було відомостей про зникнення з політичних мотивів. Не спостерігалось просування у розкритті викрадення у 1996 році голови Верховної Ради АР Крим, а також зникнення у 1994 році Михайла Бойчишина, одного з провідних керівників Народного Руху України.

В. Застосування тортур та інше жорстоке, нелюдяне та принизливе поводження чи покарання

Конституція України забороняє катування; але міліція та працівники виправних закладів постійно б'ють затриманих і ув'язнених, і було чимало повідомлень про такі знущання. «Міжнародна Амністія» та інші правозахисні групи продовжували отримувати постійні свідчення про те, що підрозділи «Беркуту» (спецпідрозділ міліції для боротьби з заворушеннями) били і мордували ув'язнених в ході планових навчань.

За повідомленнями преси, міліція робить підозрюваним у скоєні злочину «ластівку»: затриманого кладуть на живіт на підлогу зі зв'язаними за спиною руками й ногами і вигинають дугою. Інша тортура – «слоник»: на голову затриманому одягають протигаз і поступово перекривають доступ повітря. Затриманих б'ють до тих пір, поки вони не підтвердять, що скоїли злочин. Згадка про адвоката тільки підсилює побиття. Не існує ефективного механізму для подання скарг про погане поводження або отримання відшкодувань за подібні дії. Ув'язнені можуть надсилати скарги до Уповноваженого з прав людини; і протягом 5 місяців роботи апарат Уповноваженого отримав численні свідчення про тортури у місцях досудового утримання. Але Уповноважений не має жодних важелів для виконання своїх рішень, в той час як влада не вживала достатніх заходів протягом року для припинення подібної практики або покарання осіб, які вчиняли такі порушення або потурали їм. За інформацією апарату Уповноваженого з прав людини, більшість отриманих ними скарг переважно стосувалися порушень прав людини з боку правоохоронних органів.

Міліція також погано поводитися з ромами, особливо у Закарпатській області, а також погано поводитися з особами з темним відтінком шкіри (Див. Розділ 5).

У квітні згідно президентського указу уряд створив Державний Департамент з питань виконання покарань для здійснення реформи системи покарань та адміністративного управління виправною системою. На початковому етапі Департамент було підпорядковано Міністерству внутрішніх справ. Потім його було передано Міністерству юстиції, як того вимагали міжнародні спостерігачі. На сьогодні поки не зафіксовано якихось кадрових чи функціональних змін або змін у практиці Департаменту, які б відрізняли його від адміністрації системи виконання покарань Міністерства внутрішніх справ.⁹

Влада також вживала заходів для притягнення до відповідальності окремих працівників виправних закладів та працівників міліції, які знущалися над позбавленими волі особами або потурали цьому. У Кривому Розі старший офіцер міліції був заарештований за потурання діям свого колеги, який у 1997 році забив насмерть затриманого у витверезнику, куди доставляють осіб, затриманих у нетверезому стані у громадських місцях. У Севастополі працівник міліції був засуджений за те, що у 1996 році в міліції він

забив насмерть затриманого. З огляду на масштаби проблеми ці окремі заходи не могли обмежити знущання. Корумпованість міліції також залишається серйозною проблемою.

Продовжували надходити свідчення про погані умови та рукоприкладство проти призовників у армії. За повідомленнями, старослужащі посилають голодних молодих солдатів випрошувати продукти та гроші. Старослужащі часто б'ють молодих солдатів, інколи забиваючи їх насмерть. Міри покарання за такі знущання або за потурання цьому не змогли ефективно припинити подальше продовження знущань. З 1991 року було засуджено 450 військовослужбовців за знущання над сослуживцями.¹⁰

Протягом року близько 200 військовослужбовців було притягнуто до кримінальної відповідальності за дідівщину (10-12 призовників були забиті насмерть, в той час як 20-30 померли від травм, отриманих внаслідок дідівщини) (Див. Розділ 1.В); терміни покарання за рукоприкладство, що не завдало серйозних травм, коливалися від 2 до 3 років перебування у дисциплінарному батальйоні. У травні двоє солдатів були засуджені до 15 років ув'язнення за вбивство молодого солдата. У червні двох солдатів було засуджено до 15 років ув'язнення, а ще двох до 2 років дисциплінарного батальйону за знущання над молодим солдатом, поки той не наклав на себе руки (у 1997 році).

Немає даних про якесь просування у справі побиття у 1996 році Народного Депутата України з Києва (Мирослава Горбатюка), а також замаху на колишнього Народного Депутата України з Запоріжжя (Віктора Слесаренка), чия машина було підірвано. За їхніми заявами, напади на них були пов'язані з їхнім розслідуванням корупції у вищих ешелонах влади. Уряд поки не повідомляв про результати розслідування.

Не спостерігається покращання умов у місцях позбавлення волі, що залишаються надзвичайно поганими і не відповідають мінімальним міжнародним стандартам. Працівники виправної системи залякують ув'язнених та погано поводяться з ними. Частково внаслідок гострої економічної кризи в'язниці та СІЗО дуже переповнені і не мають належних санітарних умов та медичної допомоги. Через переповненість в'язниць у липні парламент проголосив масову амністію, за якою було звільнено 25000 ув'язнених.¹¹

Оскільки в державі не існує добре розвиненої системи покарань, альтернативних позбавленню волі, а закон не розділяє правопорушення на категорії особливо суспільно небезпечних і таких, що не становлять великої суспільної небезпеки, принаймні третина ув'язнених були позбавлені волі за вироком суду за нетяжкі правопорушення.

Закон відносить інформацію про стан в'язниць та СІЗО до категорії державних секретів, і немає доступу до офіційної статистики. Проте, за інформацією з дипломатичних джерел, на початок року у місцях позбавлення волі перебувало 218085 осіб, з яких 44300 утримувалися в СІЗО.¹²

Протягом року зафіксовано 2300 смертей в місцях позбавлення волі (див. примітку 7), що в 3 рази вище показника загальної смертності серед населення. Через погані санітарні умови ув'язнені умирають від хвороб, зокрема, туберкульозу та дизентерії, і чимало випадків убивств ув'язнених іншими ув'язненими та самогубств. За повідомленнями преси, у 1997 році було 107 самогубств в місцях позбавлення волі.

Влада дозволяє представникам дипломатичного корпусу та правозахисникам відвідувати в'язниці, хоча були скарги від правозахисних груп, що протягом року стало важче отримати дозвіл на відвідання в'язниць. Повідомлялося про випадки, коли ув'язненим відмовляли в листуванні і дозволяли побачення з родичами лише раз на рік. Ув'язнені

можуть надсилати Уповноваженому з прав людини скарги на умови утримання, але правозахисні групи повідомляли про покарання ув'язнених за скарги.¹³

Г. Свавільний арешт, затримання чи заслання

Продовжує існувати проблема свавільного арешту та затримання. За законом правоохоронні органи можуть затримати підозрюваного до 3 днів без ордеру на арешт, після чого потрібен ордер. За Конституцією України лише суд може видавати ордер на арешт, але перехідні положення Конституції зберігають за прокуратурою повноваження на видачу ордерів на обшук та арешт до 2001 року.¹⁴

Максимальний термін затримання після висунення звинувачення становить півтора роки, але закон не обмежує сумарного терміну утримання до і під час суду. Закон дозволяє громадянам оскаржувати арешт в суді чи прокуратурі. Конституція вимагає негайного повідомлення родичів про арешт, але на практиці це часто не робиться.

За законом суд повинен розпочатися не пізніше ніж через три тижні після висунення звинувачення, але це положення рідко виконується перевантаженими судами. Минають місяці, поки обвинувачений потрапляє до суду, і протягом року не спостерігалось поліпшення ситуації. Складні справи роками чекають на судовий розгляд. Хоча законодавча поправка 1996 року запровадила звільнення під заставу, звільняють під заставу рідко. Інколи береться підписка про невиїзд за межі певної адміністративної території. Звичайно, особи, проти яких висунуто звинувачення, не звільнюються під заставу, а місяцями утримуються у СІЗО. За останніми офіційними даними (1996 року), з 233000 ув'язнених 45000 осіб утримувалися в СІЗО без звільнення під заставу.¹⁵

Конституція України передбачає компенсацію за незаконний та свавільний арешт, затримання або засудження, але не зафіксовано випадків застосування цього положення. Як повідомляється, це скоріше відбувається внаслідок відсутності віри у правосуддя, аніж через відсутність випадків незаконного та свавільного затримання.

Закон передбачає безкоштовне надання адвоката-захисника малозабезпеченим особам з моменту затримання або висунення звинувачення. Не вистачає адвокатів-захисників для захисту підозрюваних від незаконного тривалого утримання в надзвичайно поганих умовах. Хоча, в принципі, зберігається система надання адвокатів з державної системи, державні адвокати часто відмовляються захищати малозабезпечених осіб за низьку державну оплату їхніх послуг. Перебуваючи у місцях позбавлення волі, затриманий або ув'язнений може спілкуватися з адвокатом віч-на-віч; але, за свідченням правозахисних груп, право на зустріч з адвокатом віч-на-віч інколи попирається працівниками в'язниць та слідчими. Для захисту звинуваченого передбачено, щоб у кожній справі обов'язково був документ, підписаний звинуваченим, який засвідчує, що звинуваченому роз'яснено, в чому він звинувачується, що він має право на захисника, а також, що він може не давати свідчень проти себе та своїх родичів. Касаційний суд може скасувати вирок або призначити новий суд, якщо немає такого документа. Оскільки звинувачені вже краще знають свої права, вони наполягають на дотриманні цього порядку. Але багато з них все ще не знають своїх прав.

Влада інколи арештовує людей, що виступають з відкритою критикою влади (часто це опозиційні політики та редактори або журналісти опозиційних видань) за кримінальними звинуваченнями у наклепі або ухиленні від сплати податків (Див. Розділ 2.А). Співвласник опозиційної газети «Киевские ведомости» Михайло Бродський був арештований в березні за звинуваченням в ухиленні від сплати податків у зв'язку з

діяльністю його концерну «Денді». Його було звільнено у квітні після його обрання до парламенту. Але його компаньйон по концерну «Денді» досі перебуває у СІЗО. Відомий активіст опозиційної партії «Громада» Микола Сивульський був заарештований у вересні за незаконні фінансові операції. Оскільки Сивульський був членом опозиційного тіньового кабінету та провідним організатором кампанії за проведення референдуму про дострокове припинення повноважень Президента Кучми, чимало спостерігачів вважають, що це був політичний арешт. У грудні було видано ордер на арешт головного редактора опозиційної газети «Політика» Олега Ляшка ніби-то за те, що він не з'явився на суд як звинувачений у кримінальній справі про наклеп (Див. Розділ 2.А).

Широко розповсюджена корупція в органах влади. Складається враження, що влада застосовує антикорупційне законодавство вибірково в політичних цілях. Помічник колишнього Президента Віктор Паливода був виправданий судом після 3 років у СІЗО за звинуваченням у корупції. Колишній працівник Кабміну Петро Шкудун перебуває у СІЗО за звинуваченням у корупції з лютого.¹⁶

Зазначені підслідні, а також їхні адвокати стверджують, що вони постраждали за їхню опозиційність до нинішньої президентської влади.

У серпні уряд свавільно затримав кілька сот директорів державних підприємств у київському концертному комплексі, де вони проводили збори. Їм дозволили поїхати лише після того, як вони дали підписку погасити заборгованість до державного пенсійного фонду (хоча у багатьох випадках в державі склалася перед підприємствами більша заборгованість по зарплатах ніж підприємства заборгували державі). Інших директорів підприємств-боржників примусово тримали на навчаннях з цивільної оборони під Києвом, поки вони не дали подібну підписку.

Закон не передбачає заслання як засобу покарання, і влада не застосовує його.

Д. Позбавлення права на справедливий публічний суд

Конституція передбачає створення незалежної судової влади; але на практиці правосуддя залишається вразливим для значного політичного втручання з боку виконавчої влади та потерпає від корупції та неефективності. Суди фінансуються через Міністерство юстиції, що дозволяє владі впливати на судочинство. Крім того, за наявною інформацією, продовжує існувати радянська традиція телефонного права, за допомогою якого виконавча влада безпосередньо впливає на суддів.

Створення передбаченої Конституцією незалежної судової системи очікує прийняття впроваджувального законодавства. Внаслідок цього судова система продовжує функціонувати за радянськими принципами. Більшість суддів та прокурорів були призначені у радянські часи, і суддівський корпус залишається на сторожі інтересів влади. За свідченнями правозахисників, судова система не звільнилася від впливу влади, особливо на регіональному та місцевому рівні. Наприклад, виконавча влада безпосередньо призначає голів судів, які мають великий вплив на вирішення справ через розподіл справ, контроль над призначеннями і просуванням по службі, а також контроль над соціальним забезпеченням суддівського корпусу. За наявною інформацією, голови судів навмисно завалюють справами незалежних суддів, щоб притягнути їх до дисциплінарної відповідальності, якщо ті не впораються. За достовірними даними, голови судів постійно отримують вказівки від виконавчої влади.

Судова система потерпає від нестачі кадрів та коштів, наслідком чого є неефективність і корупція. Судова система повністю фінансується через Міністерство юстиції. На початку року Прем'єр-міністр оголосив про намір суттєво скоротити фінансування арбітражних судів ніби-то за постійне прийняття ними рішень, які йдуть врозріз з інтересами держави. Хоча скорочення не відбулося через розголос, цей випадок яскраво продемонстрував залежність судової системи від виконавчої влади і готовність влади користуватися цією залежністю.

Авторитет та незалежність судової системи також підриваються частим невиконанням судових рішень у цивільних справах. Кримінальне покарання за невиконання судових рішень застосовується рідко. Особливо часто судові рішення не виконуються, якщо вони розходяться з інтересами влади. Генеральний Прокурор, Голова Верховного Суду, голови обласних судів, голова Київського міського суду (або їхні заступники) можуть призупиняти судові рішення, що призводить до втручання, маніпуляцій та корупції.

Хоча більшість місцевих та міжнародних спостерігачів вважають Конституційний Суд найбільш незалежним судовим органом, поки неясно, наскільки він незалежний від влади на практиці.¹⁷

На думку деяких спостерігачів, липнєве рішення про підпорядкування урядові Фонду державного майна (органу, що відповідає за приватизацію державного майна) вказувало на пропрезидентський ухил.

Конституція 1996 року передбачала повну перебудову судової системи, в тому числі, створення апеляційних судів; але, поки не прийнято відповідного впроваджувального законодавства, зберігається судова система радянського зразка, за винятком Конституційного Суду. Конституція 1996 року дозволяє збереження старої судової системи максимум протягом 5 років до 2001 року.

Судова система включає Конституційний Суд, суди загального судочинства і арбітражні, тобто господарські суди. Суди загального судочинства і арбітражні суди мають три рівні: районні суди, обласні суди, а також Верховний Суд і Вищий Арбітражний Суд. Загальні суди поділяються на кримінальну і цивільну колегії. Військові суди займаються лише справами військовослужбовців.

Конституційний Суд складається з 18 членів, рівно-пропорційно призначених на 9-річний термін Президентом, Парламентом та з'їздом суддів. Він дає офіційне тлумачення законів та Конституції, а також вирішує питання про відповідність Конституції законів, президентських указів, актів Кабінету Міністрів та правових актів Автономної Республіки Крим. Президент, не менше 45 членів парламенту, Верховний Суд, Уповноважений з прав людини та Верховна Рада Криму можуть порушити розгляд справи у Конституційному Суді. Громадяни можуть звернутися до Конституційного Суду лише через Уповноваженого з прав людини.¹⁸

У нинішній системі справи розглядаються суддями одноособово, інколи разом з двома народними засідателями (це «непрофесійні судді», тобто професійні присяжні з певною юридичною підготовкою), або колегіями з трьох суддів, коли розглядаються серйозні справи. Конституція передбачає відкритий, змагальний суд за участю судді, народних засідателів, державного обвинувачувача, захисту та суду присяжних (у передбачених законом випадках). З деякими застереженнями ці положення виконуються на практиці. Проте, ще не прийнято законодавства для створення суду присяжних. Складні справи роками чекають суду. А тим часом звинувачені, як правило, сидять в СІЗО. Поправка до

Кримінально-процесуального кодексу, прийнята у 1996 році, передбачає звільнення під заставу, але звільнення під заставу рідко застосовується на практиці.

Існує також багато свідчень, що організовані злочинні елементи також впливають на судові рішення. За даними Міністерства юстиції, в 1997 році 135 суддів було притягнуто до дисциплінарної відповідальності, 22 судді було звільнено, а 5 суддів було притягнуто до кримінальної відповідальності за хабарництво. Поки не було випадку притягнення до відповідальності судді суду вищого рівня. Злочинні елементи постійно залякують постраждалих і свідків, щоб ті змінили свої свідчення або відмовились від них. Закон передбачає створення спеціального підрозділу міліції для захисту суддів, свідків, обвинувачених та їхніх родичів. Але його ще не створено, і учасники судочинства залишаються вразливими для тиску.

Прокуратури, як і суди, існують на районному, обласному і республіканському рівні. Прокурори підпорядковані Генеральному прокуророві, який призначається Президентом і затверджується Верховною Радою на п'ятирічний термін. Обласні та районні прокурори призначаються Генеральним Прокурором.

Хоча за законом прокурори і адвокати мають рівний статус у суді, але насправді прокурори мають набагато більший вплив. Прокуратура з її апаратом попереднього слідства фактично підміняє Велике Жюрі (*тобто досудову колегію присяжних — орган американського судочинства, який вирішує, чи прокуратура має достатні докази для арешту і суду*). Прокуратура може провадити слідство силами свого власного апарату, або вести слідство, відкрите Міністерством внутрішніх справ або СБУ.

Конституція значно обмежує повноваження прокуратури, зводячи їх до підтримання обвинувачення, представництва інтересів громадян або держави у суді, нагляду за проведенням слідства і виконанням судових рішень. Але за відсутності нового Кримінального та Кримінально-процесуального кодексу, які б забезпечили впровадження цих конституційних обмежень, прокуратура продовжує провадити слідство та здійснювати загальний нагляд за додержанням законності. У листопаді 1997 року Конституційний Суд видав тлумачення Закону про прокуратуру, яким громадянам дозволено оскаржувати рішення прокуратури в суді.

Конституція передбачає процесуальні положення для забезпечення справедливого суду, зокрема, право обвинуваченого або свідка не давати свідчень проти себе або своїх родичів. Але, поки не прийнято впроваджувального законодавства на виконання цих конституційних положень, переважно зберігається система кримінального правосуддя радянського зразка. Хоча існує презумпція невинності, регулярність вироків не відрізняється від показників радянських часів. Майже всі розглянуті у суді справи закінчуються обвинувальним вироком.

За офіційними даними, у 1997 році на 237000 обвинувальних вироків припадало лише 1102 виправдальних вироків (а 83500 обвинувальних вироків передбачали позбавлення волі). У першій половині 1998 року було винесено 125429 обвинувальних вироків, з яких 46144 вироків передбачали позбавлення волі, і 444 обвинувачених було виправдано. Але, оскільки судді часто відсилають до прокуратури на «дослідження» ті справи, які не мають перспективи винесення обвинувального вироку (і часто такі справи можуть бути припинені чи закриті), ці статистичні дані не зовсім надійні. Крім того, за наявними даними, підозрювані часто дають хабарі судовим посадовим особам, щоб ті зняли звинувачення до суду, зменшили строк позбавлення волі або змінили позбавлення волі на

умовний термін. Проте, по мірі того як зростає незалежність суду, з року в рік збільшується кількість виправдальних вироків.¹⁹

Немає даних про існування політичних в'язнів.

Е. Свавільне втручання у приватне і родинне життя, помешкання чи листування

Хоча Конституція України передбачає, що суди видаватимуть ордери на обшук, але ці положення поки не виконуються, і прокурори продовжують видавати ордери на обшук. СБУ може без ордера проводити стеження і обшуки за погодженням з Генеральним Прокурором, який номінально здійснює нагляд за цією діяльністю СБУ. Однак, важко сказати, в якому обсязі Генеральний Прокурор користується цими повноваженнями для контролю за діяльністю СБУ і запобігання зловживань з боку працівників СБУ. Конституція забезпечує громадянам право на ознайомлення з будь-яким досьє на них, яке є в СБУ, а також право вимагати відшкодування фізичних і моральних збитків, завданих слідством. Проте, цього права не існує на практиці за відсутності відповідного впроваджувального законодавства.

У певних проявах спостерігаються залишки радянських механізмів контролю. За відсутності чіткого визначення у нормативних документах відповідних випадків, міліція має право на свій розсуд затримувати людей і зупиняти машини для проведення ретельної перевірки документів чи огляду машини. Міліція має право затримати особу на строк до 3 годин для з'ясування особи.

У всіх внутрішніх паспортах є відмітка про місце прописки та шлюбний стан. Об'єднання повинні реєструватися в органах влади незалежно від їхнього спрямування: чи-то комерційного, політичного чи благодійного. Незареєстрованим об'єднанням забороняється мати банківські рахунки, купувати майно чи укладати угоди.

Закон про громадські об'єднання забороняє співробітникам міліції, СБУ та військовослужбовцям перебувати в політичних партіях. Перед березневими парламентськими виборами спостерігався масовий (можливо, примусовий) запис працівників державного сектору та державних службовців до проурядових партій, особливо до Народно-демократичної партії (Див. Розділ 2.Б).

Преса та правозахисні групи повідомляли про ряд випадків зловживань в психіатрії з економічних мотивів, коли у зв'язку зі спорами щодо майна, спадку та розлучення людям неправильно ставили діагноз шизофренії та поміщали до психіатричних лікарень. В державі досі використовується радянська класифікація психічних захворювань, і немає закону про психіатричну практику. Особи, яким поставлено діагноз психічної хвороби, можуть бути примусово поміщені до лікарні та примусово лікуватися, можуть бути оголошені недієздатними та позбавлені громадянських прав без їхньої присутності на суді або навіть без їхнього відома про таке рішення.²⁰

Розділ 2.

Дотримання громадянських свобод, включно з такими аспектами:

А. Свобода слова і преси

Конституція і закон 1991 року захищають свободу слова і преси; проте, на практиці влада частково обмежує свободу преси, використовуючи перевірки з боку податкової інспекції, притягнення до відповідальності за наклеп, надання субсидій та залякування журналістів, що підштовхує багатьох до самоцензури. Влада практично монополює контрольне електронні засоби масової інформації; хоча є широкий вибір газет та періодичних видань, які представляють різні політичні погляди, і громадяни можуть критикувати владу і часто роблять це без переслідування.

Як незалежні так і державні друковані ЗМІ тяжіють до самоцензури, коли стосується неприємних для влади питань. Існують незалежні газети, які виходять на суто комерційній основі. Однак, вони перебувають під тиском ряду факторів, таких як доступ до недорогого субсидованого державою паперу; залежність від політичних покровителів, які можуть посприяти з отриманням фінансової допомоги з державного фонду підтримки преси; прискіпливість державних чиновників, особливо на місцевому рівні, а також політично мотивовані перевірки податкових інспекторів. У 1997 році Президент видав указ про підтримку преси, яким Кабінетові Міністрів доручалося скласти перелік видань, що потребують державної допомоги, в тому числі видань, в числі засновників яких — центральні та місцеві органи влади, громадські організації, об'єднання, спілки, освітянські установи та колективи редакцій. На думку журналістської громади, цей указ був спрямований на здобуття контролю над пресою шляхом підтримки лояльних видань. Залежність субсидованої преси та значної частини приватних видань від патронажу влади особливо стримувала критику на місцевому рівні. Міністерство інформації надіслало попередження деяким виданням щодо розпалювання міжнаціональної ворожнечі і ведення антидержавної пропаганди і звернулося до Генеральної прокуратури з проханням порушити справи проти цих газет. Проте, немає даних про те, щоб в результаті якісь газети були притягнуті до відповідальності.

Державний комітет з питань державних секретів має широкі повноваження над ЗМІ. За діючим законодавством інформація про страти, стан в'язниць, СІЗО та ЛТП вважається державною таємницею (Див. Розділ 1.А та 1.В).²¹

За свідченням журналістів, цей орган загалом не втручався у їхні справи. Журналіст Олег Ляшко, редактор опозиційної газети «Політика», був обвинувачений у червні у порушенні закону про нерозголошення державних таємниць за серію статей про таємні операції СБУ проти Заходу.²²

Через деякий час справу було припинено; але в грудні вихід газети «Політика» було припинено після рішення районного суду від 6 жовтня про закриття газети за публікацію цих статей, що ніби-то містили дані, що становили державну таємницю — тобто ті ж самі секретні дані, справу по яких було припинено раніше. Газету не було повідомлено про триваючий судовий процес проти неї, і вона не мала можливості виступити на свій захист.

Крім того, київський Печерський районний суд видав ордер на арешт Олега Ляшка ніби-то за те, що він не з'явився на суд за повісткою по іншій справі про наклеп, хоча Ляшко стверджує, що він ніколи не отримував судової повістки. Також у грудні в Дніпропетровську місцева друкарня відмовилася друкувати місцеву опозиційну газету «Дніпропетровська правда», пославшись на технічне переобладнання. На думку ряду спостерігачів, це було політичне рішення, оскільки технічне переобладнання ніяк не вплинуло на друкування інших газет в цій друкарні, і, крім того, проти «Дніпропетровської правди» було відкрито кримінальну справу за наклеп.

Як центральна, так і місцева влади постійно дошкуляли опозиційним газетам несподіваними перевітками податкової інспекції або перевітками на предмет дотримання пожежної безпеки та правил експлуатації приміщень. Було припинено випуск трьох опозиційних газет: «Правда України», «Політика» та «Всеукраїнские ведомости», — оскільки в різний час протягом року їхні рахунки були заморожені податковою інспекцією. Ці газети подали касаційні скарги на рішення податкової інспекції. Касаційна скарга «Правди України» була задоволена у червні, але за станом на кінець року це рішення не було виконано через те, що податкова інспекція в свою чергу теж подала касацію. Хоча рахунки газети «Політика» були заморожені у червні, «Політика» досі друкується, відновивши вихід після подання касаційної скарги. Газета «Всеукраїнские ведомости» припинила вихід в березні після рішення суду про продовження арешту її рахунку та конфіскацію надходжень, навіть незважаючи на те, що не було остаточного рішення по касаційній скарзі газети на судове рішення про відшкодування збитків за наклеп, яке виконувала податкова інспекція. Рахунки четвертої опозиційної газети «Киевские ведомости» були заморожені у жовтні, але газета продовжувала вихід завдяки фінансовій підтримці спонсорів. У квітні радіостанція «Киевские ведомости» (яка транслює програми «Голосу Америки» та «БіБіСі») була на деякий час закрита ніби-то за порушення правил пожежної безпеки, але невдовзі відновила вихід. У березні співвласник популярної опозиційної газети «Киевские ведомости» Михайло Бродський був заарештований за звинуваченням в ухиленні від сплати податків. Його було звільнено у квітні після його обрання до парламенту. У жовтні арбітражний суд прийняв рішення про виселення газети «Киевские ведомости» з її приміщення ніби-то за порушення умов договору оренди приміщення, а рахунки газети були заморожені. Газета подала касаційну скаргу до вищої судової інстанції, але її тираж в результаті виселення впав. За станом на кінець року газета «Киевские ведомости» все ще не мала постійного приміщення, її рахунки залишалися замороженими, і їй нічим було платити співробітникам та за розповсюдження.

Щоб покарати за критику, як центральна так і місцева влада також часто порушують кримінальні справи за наклеп або подають цивільні позови до суду за наклеп ніби-то за образу «честі і гідності». Стаття 7 Цивільного Кодексу дозволяє будь-кому, в тому числі посадовим особам, подавати позови до суду на відшкодування збитків, якщо розповсюджена інформація, в тому числі публікація, не відповідає дійсності або ображає чийсь честь і гідність. Стаття 125 Кримінального Кодексу передбачає до 5 років позбавлення волі за наклеп. При цьому немає різниці, чи це приватний громадянин чи посадова особа (за винятком Президента), і не встановлюється граничного розміру суми відшкодування позивачу. Відповідно будь-який журналіст, який друкує критичну статтю про посадову особу, наражається на небезпеку судового позову на відшкодування збитків. Крім того, Генеральний Прокурор може порушити кримінальну справу за наклеп. Протягом року принаймні 11 газет, 2 місцевих телекомпанії та чимало окремих журналістів були оштрафовані на великі суми за наклеп або образу чийсь честі й гідності. Журналісти скаржаться на те, що закон спрямований проти них, оскільки він не обмежує суми відшкодувань, створюючи можливість для припинення виходу опозиційних газет.

В окремих випадках суми відшкодувань були настільки великі, що для їх стягнення податкова інспекція закривала рахунки і вилучала обладнання видань. У липні керівник донецької телекомпанії був позбавлений права займатися будь-якою журналістською діяльністю на 5 років ніби-то за наклеп; однак, в серпні обласний суд відмінив це рішення місцевого суду і повернув справу для повторного розгляду, але за станом на кінець року не було даних про остаточне судове рішення. У квітні херсонська обласна прокуратура конкретно звернулася до редакторів всіх місцевих видань з попередженням щодо друкування наклепницьких публікацій про Президента. У травні Генеральний Прокурор

наказав районним прокурорам Києва перевірити діяльність кількох опозиційних газет. Хоча часто журналістам не вистачає професіоналізму, але, незважаючи на це, очевидно, що більшість справ про наклеп та захист честі й гідності мають політичну мотивацію.

Траплялися напади на журналістів у зв'язку з їхньою професійною діяльністю, і за свідченням журналістської громади, журналістам погрожували арештом або інколи били за розслідування криміналу та корупції в органах влади. Через сплетіння організованого злочинного світу з багатьма представниками влади часто важко розрізнити, яка частина цих нападів та погроз мала політичну мотивацію. У серпні кореспондент газети «Киевские ведомости» був арештований за звинуваченням в ухиленні від військової служби (за що передбачається до 3 років позбавлення волі) після публікації серії статей з поміркованою критикою влади.

Незважаючи на тиск влади і поширену в ЗМІ самоцензуру, широкий вибір представлених на ринку газет та періодичних видань, що відображають погляди відповідних спонсорів, представляє розмаїття думок. ЗМІ повідомляють про спроби контролю преси з боку влади. Вільно поширюються закордонні газети та періодика.

Електронні засоби масової інформації, які є основним джерелом новин та інформації для більшості населення України, в основному залишаються у власності держави, і влада докладала зусиль для посилення контролю в цій сфері. В червні уряд передав контроль над державною телерадіотрансляційною мережею від Державного Комітету з телебачення і радіомовлення (який відповідає за регулювання електронних засобів масової інформації) до Міністерства інформації. Вересневий указ Президента підпорядкував Комітет безпосередньо Кабінетові Міністрів, таким чином ліквідувавши частковий парламентський контроль над попереднім органом. Одна приватна телекомпанія поскаржилася, що Держтелерадіокомітет вимагав, щоб вона надавала випуски новин для попереднього перегляду, але після висловлення публічних протестів ці претензії припинилися.

Президент і парламент відповідно призначають по половині складу контрольного органу електронних ЗМІ — Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, яка видає ліцензії і розподіляє ефірний час. Згідно чинного законодавства, приватні і закордонні компанії мають право на створення і використання власних передавальних пристроїв за умови отримання ліцензії Національної ради.

Немає даних про існування цензури з боку влади в сфері книговидавництва, кіно чи театру.

Хоча провідні університети залишаються державними, вони переважно користуються повною автономією. Однак, академічна свобода нерозвинена, і відсутнє розуміння, в чому вона полягає. За наявними даними, блат і хабарництво поширені при вступних іспитах до ВУЗів, а також впливають на присудження наукових ступенів. Керівництво університетів, академічних установ та НДІ має важелі для утиску колег: позбавляючи їх можливості публікуватися, не виплачуючи їм зарплати, не надаючи їм житла або безпосередньо звільняючи їх. Така атмосфера пригнічує вільний дослідницький дух. Також висловлюється стурбованість щодо обмежень Міністерства зв'язку на поштову пересилку наукової документації.

Державний комітет з державних секретів має цензурні відділи²³ у державних наукових і дослідницьких інститутах, в тому числі в тих, що не займаються секретними розробками.

У квітні Президент видав указ, який дозволяв лише уповноваженим урядом провайдером забезпечувати доступ до Інтернету у державних установах, в яких є цензурні відділи.

За наявними даними, всі приватні університети та університети з релігійним ухилом працюють без втручання чи перешкод з боку держави.

Б. Свобода мирних зборів та об'єднань

Конституція України та законодавство забезпечують свободу зборів, і загалом влада поважає це право на практиці. Закон 1989 року обмежує свободу зборів, вимагаючи, щоб організації зверталися за дозволом до відповідних місцевих органів за 10 днів до проведення запланованого заходу чи демонстрації. Конституція говорить, що учасники демонстрації мають просто заздалегідь повідомити органи влади про заплановану демонстрацію, але органи влади вимагають дотримання обмежувальних положень закону 1989 року.²⁴

За законом 1989 року учасникам демонстрації забороняється підбурювати до насильницьких дій або розпалювати міжнаціональну ворожнечу, а також закликати до насильницького повалення конституційного ладу. На практиці часто відбуваються несанкціоновані демонстрації, більшість яких проходить без втручання міліції.

Конституція, закони та обтяжливі урядові нормативи в тій чи іншій мірі накладають обмеження на свободу об'єднань. Конституція забороняє створення партій і організацій, які виступають за ліквідацію незалежності України і насильницьке повалення влади чи конституційного ладу, порушують суверенітет і територіальну цілісність України чи підривають її безпеку, розпалюють міжнаціональну, расову чи релігійну ворожнечу, посягають на особисті права і свободи або здоров'я громадян. Конституція також забороняє створення партійних організацій в органах виконавчої і судової влади, військових частинах, на державних підприємствах, в учбових закладах та інших державних установах. Але, незважаючи на це, багато співробітників цих установ відкрито підтримують ті чи інші партії.

Нормативна вимога про наявність представництва щонайменше у половині областей держави для реєстрації політичної партії головним чином заторкнула російські та кримськотатарські організації у Криму. Міністерство юстиції за погодженням з Генеральним прокурором має право винести попередження, накласти штраф або призупинити діяльність політичної партії за протизаконну діяльність. Призупинення може тривати до 3 місяців і може бути продовжене до 6 місяців за поданням Міністерства.

У березні Конституційний Суд визнав нечинним кримський закон «Про об'єднання громадян», тим самим поставивши поза законом регіональні кримські партії. Закон 1992 року про громадські організації забороняє державне фінансування політичних партій та інших громадських організацій.²⁵

Згідно закону, політичні партії не мають права отримувати гроші з-за кордону чи мати рахунки в закордонних банках. Закон забороняє політичним партіям мати керівні чи організаційні структури за кордоном. Закон також забороняє співробітникам міліції, СБУ та військовослужбовцям перебувати в політичних партіях.

Напередодні березневих парламентських виборів, масовий, можливо, примусовий запис працівників державного сектору та органів влади збільшив ряди проурядових партій, особливо, Народно-демократичної партії (Див. Розділ 1. Е).

Свобода об'єднань також обмежується жорсткими реєстраційними вимогами, що створює сприятливі умови для політичних маніпуляцій та корупції. Об'єднання повинні реєструватися в органах влади незалежно від їхнього спрямування. Міністерства внутрішніх справ, юстиції, економіки та зовнішніх економічних зв'язків, Комітети у справах релігій та з питань телерадіомовлення, а також інші урядові відомства мають реєстраційні функції, які вони використовували для обмеження свободи об'єднань (Див. Розділ 1. Г. та 2. В).

Закон про реєстрацію надає владі необмежене право контролювати діяльність всіх зареєстрованих об'єднань. Згідно цього закону зареєстровані об'єднання зобов'язані : 1. Інформувати органи влади про всі види своєї діяльності, в тому числі повідомляти про будь-які збори; 2. Надавати доступ на свої збори всім бажаючим в будь-який час, незалежно від того, є вони членами цієї організації, чи ні; а також 3. Пред'являти свої реєстраційні документи на вимогу будь-якого представника влади, в тому числі, працівників прокуратури та бути в готовності довести, що діяльність об'єднання відповідає меті, записаній у реєстраційних документах. Будь-які зміни у статутних документах об'єднання вимагають перереєстрації.²⁶

Зареєстроване об'єднання не має права дублювати будь-яку функцію державних органів чи надавати послуги, які мають надаватися державними органами. Наприклад, юристам-правозахисникам, які хочуть захищати засуджених, не дозволяється створити асоціацію для захисту ув'язнених на тій підставі, що державні структури самі надають захисників засудженим.²⁷

Відсутність реєстрації створює серйозні проблеми для організації. Незареєстрованим об'єднанням заборонено мати банківські рахунки, купувати майно або укладати угоди.

В. Свобода релігії

Конституція та закон 1991 року «Про свободу совісті і віросповідання» передбачають відокремлення церкви від держави і забезпечують право сповідувати релігію за власним вибором. За виключенням деяких немісцевих релігійних течій, влада загалом поважає ці права на практиці. Влада загалом дозволяє релігійним організаціям влаштовувати місця для релігійних відправ і готувати кадри священників. Як і раніше, влада сприяє виділенню земельних ділянок для будівництва нових молитовних будинків, а також поверненню релігійних споруд колишнім власникам.

Проте, спостерігалось погіршення в плані державного захисту свободи релігії для нетутешніх релігійних організацій (до яких відносяться всі релігійні організації що не є православними, греко-католицькими або іудейськими). З боку влади немає дискримінації щодо окремо взятих віруючих немісцевих релігій, але протягом року таким організаціям було все важче проводити свою діяльність. Застосовуючи обтяжливі ліцензійні вимоги або інші неофіційні методи, місцеві органи влади накладали обмеження на нетутешні релігії, а також негреко-католицькі та неправославні християнські конфесії.²⁸

Поправка 1993 року до закону 1991 року обмежує діяльність нетутешніх релігійних організацій, керівні органи яких знаходяться за кордоном. Ця поправка звужує сферу дозволеної діяльності духовенства, проповідників, наставників, а також інших іноземних громадян — представників закордонних релігійних організацій. Вони можуть проповідувати, видавати релігійні настанови та проводити іншу канонічну діяльність «лише в тих організаціях, які запросили їх в Україну і з офіційного дозволу державного органу, який зареєстрував статут та програму відповідної релігійної організації.» Церква

Ісуса Христа Святих Останніх Днів нарікала, що дане обмеження не дозволяє її місіонерам їздити з міста в місто. За їхнім твердженням, з грудня 1997 року київське міське управління у справах релігій не дало дозволу на приїзд до Києва жодного нового місіонера.

Закон про свободу совісті та віросповідання вимагає, щоб всі релігійні організації реєструвалися як в Державному комітеті у справах релігій (як правило, на це йде близько місяця), так і у відповідному міському або обласному управлінні цього комітету. Регіональні управління також здійснюють нагляд за дотриманням вимог закону з боку релігійних організацій. Нетутешні релігійні організації небезпідставно нарікали на те, що представники Держкомітету, особливо на місцевому та обласному рівнях, протягом тривалого періоду відповідали відмовами на заяви про реєстрацію їхніх організацій, фактично перешкоджаючи їх діяльності (Див. Розділ 2. b).

Місцеві релігійні організації, особливо, православна церква в Центральній, Південній та Східній Україні, а також греко-католицька церква в Західній Україні, маючи значний політичний вплив на місцевому і регіональному рівнях, тиснуть на місцеву владу, щоб та не реєструвала немісцеві релігійні організації та не дозволяла їм орендувати або купувати нерухомість. Обидві домінуючі конфесії у межах своєї сфери впливу також тиснуть на місцеву владу, щоб обмежити діяльність один одного.

Зайшла у глухий кут триваюча міжусобиця між організаційними структурами конкуруючих православних християнських церков, що називають себе Українською Православною Церквою. В 1997 році керівники найбільших релігійних конфесій та церков підписали розроблений урядом меморандум про ненасильницьке вирішення релігійних суперечок. Проте, урядові не вдалося припинити міжусобицю між православними і греко-католиками в західних регіонах, де обидві громади різко настроєні один проти одного і часто воюють за церкви та майно більш ніж у 600 населених пунктах. Православна Церква Київського Патріархату скаржиться на переслідування з боку місцевих властей у переважно російськомовній Східній Україні, у той час, як Православна Церква Московського Патріархату нарікає на те, що в україномовній Західній Україні місцева влада закриває очі на захоплення її церков українськими націоналістами.

У багатьох місцях загальмувалося виконання Указу Президента 1992 року про передачу релігійним громадам майна, яке в них забрали в радянські часи. Численні іудейські громади добилися, щоб місцева влада надала їм молитовні приміщення. У 1996 році Київський арбітражний суд виніс рішення про передачу колишньої центральної синагоги (яка використовувалася у радянські часи під ляльковий театр) у власність хасидської громади. У грудні 1997 року ляльковий театр звільнив будинок, і там навесні відкрилася синагога. Це рішення створило важливий прецедент щодо ролі судових органів у поверненні релігійної власності.

Г. Свобода пересування в межах держави, міжнародні подорожі та репатріація.

Ці права передбачені Конституцією, і з деякими обмеженнями, влада поважає їх на практиці. Однак, влада досі не виконала своєї обіцянки скасувати прописку та замінити її на інформаційну реєстрацію за місцем проживання. Передбачена діючими нормативами реєстрація за місцем роботи та прописка за місцем проживання визначає доступ до соціальних послуг, оскільки доступ до певних соціальних послуг обмежується місцем прописки. Наприклад, люди, що їдуть до інших областей на роботу у приватному секторі, можуть не отримати доступу до безкоштовного медичного обслуговування та інших

послуг, які надаються державою. Адміністративний Кодекс передбачає штраф за проживання без прописки, але це покарання рідко застосовується. За повідомленнями правозахисних груп, зростає кількість випадків, коли внаслідок судових помилок або шахрайства людей позбавляють прописки, виганяють з помешкань і роблять бездомними.

Оприлюднені в серпні правила вимагають від іноземців спеціального дозволу для відвідання прикордонних районів, розташованих від 30 до 50 кілометрів від кордону. Ці правила поки не набули чинності до прийняття впроваджувальних нормативів.

Громадяни, які бажають поїхати за кордон, можуть вільно це зробити. Все ще обов'язкові виїзні візи для громадян, які мають намір виїхати на постійне проживання до іншої країни. Протягом року не було повідомлень про відмову у наданні виїзних віз. Влада може відмовити у видачі закордонного паспорту особам, які мали доступ до державних секретів, але таку відмову можна оскаржити.

Закон про громадянство надає право на громадянство України усім особам, що народилися і проживали в Україні до проголошення незалежності, а також їхнім нащадкам, які мешкали поза межами України за станом на 13 листопада 1991 року. Для набуття цього права особа не повинна бути громадянином іншої держави і повинна подати заяву до 2000 року. Подвійне громадянство не визнається. Зміни до закону також надали право на отримання громадянства депортованим жертвам політичних репресій, наприклад, кримським татарам. Біженці можуть отримати громадянство України, якщо вони легально прожили в Україні не менше 5 років і можуть спілкуватися українською мовою. З часу проголошення незалежності більше ніж 1,5 мільйони українців повернулися в Україну, у той же час, більше 1 мільйона чоловік, головним чином росіяни, виїхали з країни.

Уряд не підтримав програму із залученням закордонних коштів для полегшення переїзду деяких іммігрантів, що мають право виїхати за кордон в якості біженців. Близько 260 000 кримських татар повернулися з заслання до Криму, переважно з Центральної Азії. Кримськотатарське керівництво нарікає на те, що татари не отримують належної допомоги для переселення і що складна процедура набуття громадянства позбавила багатьох татар права на участь у виборах і приватизації землі й державного майна. Поправка 1997 року до закону про громадянство не вимагає від депортованих осіб, що повертаються, виконання загальних вимог щодо терміну проживання та володіння мовою. Спрощена процедура набуття громадянства для депортованих осіб — жертв політичних репресій мала полегшити отримання громадянства кримськими татарами. Поправки 1997 року до закону про громадянство дозволяють депортованим особам, в тому числі кримським татарам, отримати українське громадянство без володіння українською мовою, а також обов'язкового 5-річного терміну проживання в Україні. Як і всі заявники на отримання громадянства, кримські татари повинні надати офіційну довідку з країни попереднього проживання про те, що вони більше не є громадянами тієї країни. Укладена в серпні угода між Україною та Узбекистаном (звідки прибуває більшість татар) була спрямована на спрощення для татар процесу відмови від громадянства Узбекистану і набуття ними громадянства України, проте, за станом на кінець року ще було неясно, чи це прискорить процес отримання громадянства татарами.

Закон 1993 року про біженців регламентує ставлення до біженців і забезпечує їм такі ж блага, як і громадянам. Влада співпрацює з представництвом Верховного Комісара ООН у справах біженців. Статус біженця спочатку надається на 3-місячний термін і може бути подовженим. За станом на жовтень, було офіційно зареєстровано біженцями 3101 особа (з них 2353 афганці), в тому числі 1056 дітей. Було обіцяно надати статус біженців усім

афганцям, які прибули в Україну до 1995 року. Згідно нового Закону про громадянство, офіційно зареєстровані біженці можуть клопотати про отримання громадянства після 5 років постійного проживання. Закон про біженців передбачає надання біженцям матеріальної допомоги. Кабінет Міністрів прийняв рішення у 1999 році розпочати виділення коштів з державного бюджету на виплату біженцям пенсій, невеликої матеріальної допомоги малозабезпеченим біженцям, а також на оплату проїзду до центру біженців. Спільно з Верховним Комісаріатом ООН у справах біженців у 1997 році уряд створив у Вінниці центр прийому біженців на 200 чоловік. Уряд планує відкрити ще чотири центри в інших регіонах, але поки інші центри не відкриті.

Складається враження, що протягом року було менше випадків поганого поведження міліції з деякими категоріями біженців.

За даними Державного Комітету з національностей та міграції, закон передбачає право на отримання притулку в Україні як у першій країні прибуття. Не було повідомлень про примусову депортацію біженців або прохачів притулку, а також про примусове видворення людей до країн, де вони бояться репресій.²⁹

Розділ 3

Дотримання політичних прав: Право громадян змінити владу

Громадяни мають право та можливість змінювати владу мирним шляхом. Конституція надає загальне право голосу громадянам, яким виповнилося 18 років на час виборів, і передбачає вибори до Парламенту кожні 4 роки та вибори Президента кожні 5 років. У 1994 році внаслідок президентських виборів відбулася передача влади. В 1994 році та в березні 1998 року відбулися парламентські вибори.

Влада розподіляється між виконавчою, законодавчою та судовою гілками. Номінально незалежна судова гілка влади насправді перебуває під великим впливом виконавчої влади (див. Розділ 1.Д). Президент призначає Прем'єр-Міністра, який призначає інших членів Кабінету. Призначення Прем'єр-Міністра та деяких інших посадових осіб, наприклад, Генерального прокурора, має бути затверджене парламентом. Конституція надає Президентові обмежені повноваження видавати обов'язкові до виконання укази та доручення, що мають силу закону.

На думку міжнародних спостерігачів, березневі парламентські вибори пройшли краще, ніж вибори 1994 року. Загалом, виборча кампанія була мирною, без ознак широкомасштабних підтасовок. Однак, за свідченням ОБСЄ, вибори були затьмарені випадками застосування насильства та іншими процедурними порушеннями, зокрема, відкритим голосуванням та присутністю на виборчих дільницях неуповноважених осіб, «що було серйозним недоліком виборів». Різноманітні форми тиску влади на засоби масової інформації протягом передвиборчого періоду призвели до обмеження незалежності преси (див. Розділ 2. А). У лютому Президент видав таємний указ, котрий посилив повноваження призначених ним голів адміністрацій (в Києві та Севастополі) за рахунок демократично обраних місцевих рад. За повідомленнями, напередодні виборів влада насилала урядові структури, особливо, податкову інспекцію, для зриву роботи або знищення комерційних структур політичних опонентів. Суди або виборчі комісії визнали недійсними результати виборів у семи виборчих округах, і судовий розгляд результатів виборів у декількох округах не був прозорим. Було два гучних випадки, коли виборчі комісії двічі анулювали перемогу опозиційних до влади кандидатів Сергія Головатого та

Юрія Оробця. Хоча згодом Головатому вдалося стати членом парламенту, за станом на кінець року статус Оробця залишався неясним. У його окрузі результати як перших так і повторних виборів (які проводилися двічі) були анульовані у зв'язку з підтасовками. Проведення третіх повторних виборів було заплановано на початок 1999 року.³⁰

Жінки беруть активну участь у політичному житті, але обіймають у процентному відношенні непропорційно малу кількість керівних посад. З 450 місць у Верховній Раді депутати-жінки обіймають 28. Лише дві жінки посідають міністерські пости. З 18 членів Конституційного Суду двоє жінок. Євреї добре представлені серед політичної еліти і обіймають кілька місць у парламенті. Багато кримських татар не мають змоги брати повноцінної участі в політичному процесі, в основному, через проблеми з громадянством (див. Розділ 2. Г).

Розділ 4

Ставлення влади до міжнародних та неурядових перевірок за заявами про порушення прав людини

Без перешкод з боку влади працює велика кількість місцевих та міжнародних правозахисних організацій, які розслідують порушення прав людини та публікують одержані відомості. Представники органів влади загалом йдуть на взаємодію з ними і сприймають їхні думки. Проте, спроби ознайомитися з умовами утримання в місцях позбавлення волі (які викликають значну тривогу правозахисників) наражаються на перешкоди через те, що стан в'язниць підпадає під державну таємницю, і за повідомленням правозахисних груп, дедалі важче проводити громадські розслідування у цій сфері.

У січні Президент підписав закон про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (який є незалежним уповноваженим з прав людини, наділеним конституційними повноваженнями). У квітні парламент обрав першого Уповноваженого. Уповноважений обирається на 5-річний термін і, в принципі, закон наділяє його дуже широкими повноваженнями. Проте, щорічний бюджет не передбачав жодних коштів на роботу апарату Уповноваженого, і Уповноважений не отримав приміщення. Від самого створення цієї установи працівники апарату Уповноваженого працюють без зарплати. Крім того, неясно, наскільки Уповноважений незалежний. Коли в серпні Уряд свавільно затримав кілька сот директорів підприємств за несплату внесків до Пенсійного фонду, Уповноважена підтримала дії Уряду, заявивши, що директори підприємств справді порушили права людини, не сплачуючи внесків до єдиного джерела доходів пенсіонерів. Поки що апарат Уповноваженого не видавав якихось звітів про свою роботу.

Закон надає Уповноваженому право на прийом без жодних обмежень та в будь-який час в будь-якої державної особи, в тому числі в Президента; необмежений доступ до державних установ; а також відносить до його повноважень нагляд за виконанням підписаних Україною договорів та угод про права людини. Усі громадяни та особи, що у даний час мешкають в країні, можуть звертатися до Уповноваженого. Уповноважений також виступає посередником між громадянами та Конституційним Судом, оскільки громадяни не можуть безпосередньо звертатися до Конституційного Суду. Влітку Уповноважена відвідала установи позбавлення волі, після чого подала рекомендації щодо їх реформування до Міністерства внутрішніх справ, і за її словами, ці рекомендації були, принаймні, частково враховані. У жовтні за експертним висновком Уповноваженого було накладено президентське вето на Закон «Про боротьбу з тероризмом». За висновком

Уповноваженої, у законі містилося занадто нечітке визначення тероризму, що могло б викликати процесуальні зловживання.

Розділ 5

Дискримінація за расовою ознакою, статтю, релігією, фізичними вадами, мовою або за соціальним станом

Конституція забороняє дискримінацію за расовою ознакою, статтю та іншими ознаками. Але частково внаслідок відсутності ефективної судової системи, влада не забезпечує ефективного виконання цих положень.

Жінки

Повідомлення свідчать про поширеність насильства проти жінок. За статистичними даними Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, за останні роки зменшилася кількість зафіксованих зґвалтувань і спроб зґвалтувань, але опитування свідчать про те, що більшість жінок, постраждалих від зґвалтувань та інших форм насильства, не звертаються до міліції. За даними минулих опитувань, проведених жіночими організаціями, протягом життя від 10 до 15% жінок були жертвами зґвалтування, а 25% піддавалися фізичному насильству.

Кримінальний Кодекс передбачає кримінальну відповідальність за зґвалтування та «примус матеріально залежної особи до статевих стосунків», що дає можливість для притягнення до відповідальності за подружнє зґвалтування. Погане поводження з дружиною є також незаконним, але органи влади часто схиляють жінок забирати заяви проти своїх чоловіків. Немає окремих статистичних даних про притягнення до відповідальності за побиття дружини або про типові терміни покарання за це. За останніми наявними статистичними даними за 1997 рік, було відкрито 1510 кримінальних справ за зґвалтування, 822 за сексуальне насильство та 3 справи за примус до статевих стосунків. Даних про вироків по цих справах не було.

Незважаючи на спроби правозахисних груп привернути увагу до насильства проти жінок, ця проблема не знаходить широкого висвітлення у засобах масової інформації. Практично не існує гарячих ліній, притулків або інших форм практичної допомоги жертвам сексуального насильства. У серпні міська влада Києва відкрила перший у країні жіночий центр. Уряд оголосив про намір створити мережу притулків по всій країні, але за станом на кінець року реалізація цих планів ще й не починалася.

З України відбувається велике нелегальне постачання дівчат і жінок до Центральної та Західної Європи і Близького Сходу для сексуальної експлуатації. За оцінкою Міжнародної організації з питань міграції, починаючи з 1991 року з цією метою за кордон нелегально переправлено 100 000 українок. За підтримки західних держав у липні у Львові було проведено Конференцію про запобігання торгівлі людьми, яка привернула увагу української громадськості до цієї проблеми. У квітні влада зробила крок до вирішення цієї проблеми шляхом запровадження поправки до Кримінального Кодексу, яка, серед інших правопорушень, також передбачає суворе покарання за торгівлю людьми, в тому числі за сексуальну експлуатацію та порнографію, але неясно, наскільки ефективними будуть ці заходи. Органи влади рідко притягають до відповідальності чоловіків, які залучають жінок до швидко зростаючого ринку сексуальної експлуатації. Проте, у серпні у Кривому Розі двох торговців живим товаром було засуджено до 3 років позбавлення волі за нелегальну торгівлю неповнолітніми у Західній Європі. За твердженням неурядових

організацій, міліція бере хабарі і ігнорує цю проблему. Більш того, за деякими повідомленнями, офіційні особи потурали або сприяли організованим кримінальним групам у нелегальній торгівлі жінками за кордоном. В основному через нестачу коштів уряд неспроможний надавати постраждалим ефективну допомогу. Деякі неурядові організації, наприклад, місцеве представництво організації «Ля Страда», почали пропонувати деяку допомогу жертвам людоторгівців, але вони теж потерпають від нестачі коштів.

За повідомленнями жіночих організацій, нерідко трапляються статеві домагання по місцю роботи, в тому числі випадки примусу до статевих стосунків. Крім закону, який передбачає відповідальність за примус «матеріально залежної особи» до статевих стосунків (тобто по місцю роботи), існують недостатні запобіжні положення проти статевих домагань. Немає даних про випадки притягнення до відповідальності за статеві домагання по місцю роботи.

Закон про працю забезпечує правову рівноправність між чоловіком і жінкою, в тому числі рівну платню за однакову роботу, і цей принцип загалом дотримується. Але економічна криза в основному вдарила по жінках. Вірогідність скорочення для жінок набагато вища, ніж для чоловіків. Жінки складають близько 70% усіх безробітних, а також 90% безробітних, що втратили роботу останнім часом.

Конституція та закон «Про захист материнства і дитинства» забороняють жінкам займатися працею, яка небезпечна для їхнього здоров'я. Наприклад, закон забороняє жінкам виконувати роботу, де треба піднімати за раз більше 25 фунтів (*біля 11 кілограм*). Однак, незважаючи на запровадження урядової програми по ліквідації небезпечної жіночої праці, ці закони виконуються погано, і за підрахунками Міністерства праці та соціальної політики, 15% працюючих жінок виконують небезпечну роботу. Крім того, за твердженням правозахисних груп, керівництво підприємств згадує про цей закон, лише коли треба скоротити або звільнити жінок. Жіночі правозахисники турбуються, що цей закон можна використовувати для того, щоб перекрити жінкам доступ до найвище оплачуваних робітничих професій. За законом, вагітні жінки та матері з малими дітьми користуються оплачуваними декретними відпустками до досягнення дітьми 3-річного віку. Внаслідок цієї пільги нерідко працедавці не зацікавлені приймати жінок на відповідальні посади або на роботу, де вимагається безперервний стаж.

Жінки рідко досягають найвищих керівних посад в державному та приватному секторі. За урядовими статистичними даними, жінки обіймають 69.25% з 213 тисяч посад в державних органах, у тому числі, 45.2% керівних посад. Проте, жінки обіймають лише 5.6% посад найвищої першої та другої категорії у центральних та місцевих державних установах. (Ці дані не враховують силових відомств: Міністерств оборони, внутрішніх справ та СБУ, у яких набагато більше чоловіків обіймають посади всіх рівнів).

Можливості в плані освіти для жінок загалом були і залишаються рівними з можливостями чоловіків.

Діти

Захист прав дітей – офіційна позиція держави. Але глибока економічна криза сильно обмежує здатність держави забезпечити ці права. Відображенням незначної уваги до прав дитини з боку громадськості та уряду є відсутність груп, які б активно відстоювали права дитини. Наприклад, широко визнана проблема зростаючого насильства та злочинності у навчальних закладах та поза їхніми стінами, особливо, у сумнозвісних своїми жорстокими

порядками професійно-технічних училищ, значною мірою ігнорується громадськістю та владою.

Безкоштовна загальна освіта є обов'язковою до 15-річного віку. Проте, в результаті гострої бюджетної скрути стан державної системи освіти погіршився. Нерідко вчителі місяцями не отримують зарплату. Дедалі більше дітей з незаможних сімей кидають школу, і постала проблема неграмотності, яка раніше зустрічалася надзвичайно рідко. Медична допомога надається на рівних умовах хлопчикам і дівчаткам, але внаслідок економічних проблем погіршився загальний стан системи охорони здоров'я.

Зростає число бездомних дітей, які, як правило, тікають від поганих умов у дитячих будинках або з неблагополучних сімей. Хоча немає статистичних даних, але відомо, що серед цих дітей широко поширене вживання наркотиків та дитяча проституція, про що протягом року багато говорили засоби масової інформації. Для допомоги таким дітям було створено ряд благодійних організацій, але вони не спроможні зменшити масштаби цієї проблеми. У 1997 році Всеукраїнський комітет захисту дітей оприлюднив результати дослідження, згідно з яким кожна п'ята або шоста дитина обох статей віком до 18 років потерпає від сексуальних домагань (в тому числі кожна третя дівчинка), а кожна десята дівчинка стає жертвою згвалтування.

Погіршення умов у державних дитячих будинках спонукало уряд заохочувати сім'ї брати опіку над сиротами та сприяти створенню приватних дитячих будинків, які діють під наглядом органів влади. У даний час є 75 таких будинків, в яких перебуває близько 800 дітей. Внаслідок занепокоєння громадськості щодо долі дітей, усиновлених іноземцями, в 1997 році були прийняті зміни до закону про усиновлення, що передбачають ретельний розгляд кожної справи по усиновленню з подальшим наглядом за добробутом дітей. Для запобігання незаконному усиновленню у квітні прийнято поправку до Кримінального Кодексу, яка передбачає позбавлення волі на термін до 15 років за торгівлю дітьми та незаконне усиновлення. Проте, за станом на кінець року не було даних про практичне застосування цього положення. Наприклад, члени організованої злочинної групи, яких влітку судили в Закарпатті за звинуваченням у торгівлі дітьми до Росії для використання для жебрацтва, злочинності та трансплантації органів, відбулися лише штрафом, бо свідки повідмовлялися від своїх свідчень.

Люди з фізичними вадами

Закон забороняє дискримінацію людей з фізичними вадами, але в умовах економічної кризи держава не в змозі забезпечити виконання програм, спрямованих на розширення можливостей для інвалідів. Закон вимагає, щоб в будинках та громадських місцях були пристосування для пересування інвалідів, але ця вимога закону майже не виконується.

Релігійні меншини

Антисемітизм існує на індивідуальному та побутовому рівні. Деякі крайньонаціоналістичні організації та газети продовжували постійно друкувати та поширювати антисемітські матеріали. Представники влади не вживали належних заходів для засудження антисемітських заяв і не притягали до кримінальної відповідальності за розпалювання міжнаціональної ворожнечі згідно відповідної статті Кримінального кодексу. Серед широких верств населення поширені антисемітські стереотипи. Траплялися антисемітські інциденти (наприклад, крайньонаціоналістичні організації у жовтні осквернили кладовище у Чернівцях), але, за свідченням єврейських організацій, таких випадків дедалі менше, і вони обмежувалися західними регіонами держави.

У липні Кабінет Міністрів видав розпорядження про заборону забудови та приватизації на місцях розташування старих та діючих єврейських кладовищ. Проте, повідомлялося про ведення деяких будівельних робіт на місці кладовища у Львові, яке було зруйноване нацистами під час війни, а зараз використовується під центральний міський ринок. Кладовище у Бердичеві було повернуто єврейській громаді на початку року, і там почалися реставраційні роботи.

Нікого не було затримано після підпалу у 1997 році харківського ізраїльського культурного центру, і нікого не було притягнуто до кримінальної відповідальності за осквернення єврейських кладовищ у 1997 році.³¹

За твердженням єврейських груп, вони продовжували мати проблеми з поверненням громадської нерухомості, конфіскованої в радянський період. Невелика громада реформованих євреїв повідомляла про тиск та дискримінацію з боку переважаючих організацій ортодоксальних євреїв.

Християнські місіонери-євангелісти повідомляли про окремі випадки побутової дискримінації проти членів їхніх церков, зокрема, про урізання зарплати, скорочення та громадську критику за зраду «власної релігії».

Національні, расові, етнічні меншини

Зберігається проблема нерідких утисків расових меншин. Міліція постійно затримує людей з темним відтінком шкіри для свавільної перевірки документів. Крім того, зростає кількість повідомлень про насильство з расових мотивів проти осіб африканського чи азіатського походження. За твердженням представників цих груп, міліція постійно ігнорує насильство проти них, а інколи потурає цьому.

Роми піддаються значній побутовій дискримінації. За даними опитувань громадської думки, нетерпимість до ромів більша ніж до будь-яких інших етнічних груп. Особливо на Закарпатті роми піддавалися насильству та утискам з боку міліції (Див. Розділ 1.В).

Конституція гарантує «ільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України». Цьому компромісному положенню передував Закон 1991 року про національні меншини, який сприяв відверненню міжнаціональних конфліктів, оскільки він дозволяв кожному громадянину спілкуватися рідною мовою в особистих справах і дозволяв національним меншинам відкривати свої школи. Проте, деякі проросійські організації у східних областях скаржилися на поширення вжитку української мови в школах і засобах масової інформації. Вони скаржаться, що при вступі до вищих навчальних закладів їхні діти перебувають у програшному становищі, оскільки всі вступники мають складати іспит з української мови. У 1997 році деякі місцеві Ради безуспішно намагалися надати російській мові статусу офіційної мови поряд з українською.

У Криму українська та татарська меншина небезпідставно скаржаться на дискримінацію з боку російської більшості і вимагають, щоб українська і татарська мови перебували в рівноправному становищі з російською.

Хоча кримська влада, посилаючись на нестачу коштів, відмовляється допомагати татарам у відродженні їхньої культури через випуск татарських видань та створення навчальних закладів, центральні органи влади взаємодіють з Верховним Комісаріатом ООН у справах

біженців, ОБСЄ та Міжнародною організацією з міграції по підтримці кримсько-татарської громади.

Розділ 6

Права робітників

А. Право на створення об'єднань

Конституція забезпечує право на вступ до профспілки «ля захисту професійних, соціальних та економічних інтересів». Згідно Конституції всі профспілки рівноправні, і не вимагається дозволу влади на створення профспілки. Закон 1992 року про об'єднання громадян (до яких також віднесено і профспілки) говорить про невтручання владних структур у діяльність цих організацій і про право профспілок створювати і входити до федерацій на добровільних засадах. В принципі, всі робітники та службовці (в тому числі військовослужбовці) можуть створювати профспілки. В дійсності ж, влада застерігає від цього деякі категорії робітників (наприклад, працівників ядерної енергетики). Новий закон про профспілки, який би замінив старий радянський, все ще залишається на розгляді Комітету Верховної Ради з питань праці.

Федерація професійних спілок (ФПУ), яка є правонаступником колишніх радянських профспілок, почала діяти незалежно від владних структур і активно виступала на підтримку права робітників на проведення страйків. ФПУ підтримала виступи шахтарів та представників інших професій з вимогою виплати заборгованості по зарплаті. У березні ФПУ провела мітинги на знак протесту проти невиплати зарплат. У травні та червні вона підтримала широкомасштабні шахтарські виступи протесту. Як і в радянські часи, більшість профорганізацій ФПУ тісно співпрацюють з директороматом. Після того, як Президент Кучма призначив голову шахтарської профспілки, що входить до ФПУ, на посаду державної вугледобувної монопольної структури, підтримка страйкуючих шахтарів з боку ФПУ припинилася. Наприклад, вона не підтримала серпневого шахтарського страйку в Луганську. Керівники підприємств також можуть вступати до ФПУ. У 1997 році керівництво ФПУ створило політичну партію, Всеукраїнську партію трудящих, яку практично неможливо відрізнити від ФПУ.

Незалежні профспілки нині становлять альтернативу офіційним профспілкам у багатьох галузях економіки. Незалежна профспілка гірників України, а також профспілки, що представляють льотчиків, цивільних авіадиспетчерів, машиністів, працівників наземних служб цивільної авіації та інші профспілки працюють незалежно або в рамках однієї з національних конфедерацій. Незалежні профспілки налічують близько 100 тисяч, в той час як профспілки-члени ФПУ – від 17 до 23 мільйонів членів (в залежності від методології підрахунку). Незалежні профспілки безуспішно намагалися отримати частку величезної маси нерухомості та фондів колишніх радянських профспілок, особливо успадкованого з радянських часів фонду соціального забезпечення, який традиційно контролюється офіційними профспілками. У червні уряд видав розпорядження про передачу контролю над фондами соціального забезпечення від профспілок до Державної скарбниці. На знак протесту 20 профспілок призупинили своє членство у Раді соціального партнерства при Президентові. Після цих протестів уряд відмінив своє рішення, і профспілки повернулися до Ради.

Конституція гарантує право на страйк «для захисту своїх економічних і соціальних інтересів». Конституція говорить, що страйки не повинні загрожувати національній безпеці, громадському здоров'ю чи посягати на права і свободи інших громадян. Закон не

дозволяє проведення страйків працівникам прокуратури, судової системи, військовослужбовцям, співробітникам СБУ, правоохоронних органів та державним службовцям. Крім того, прийнятий у березні новий закон про вирішення трудових спорів дозволяє проведення страйків також працівникам підприємств з безперервним циклом виробництва (наприклад, металургійних комбінатів) за умови, якщо про намір провести страйк повідомлено за 15 днів. Закон забороняє страйки, які становлять загрозу для життя чи здоров'я громадян, довкілля, а також страйки, які можуть перешкодити проведенню рятувальних, аварійних або протиепідемічних заходів.

Закон конкретно не забороняє страйки з політичними вимогами. Закон забороняє страйки з вимогами зміни конституційного ладу, державних кордонів або адміністративного поділу України, а також страйки з вимогами, що порушують права людини. Органи влади зверталися до прокуратури і судів, коли відбувалися страйки, які уряд вважав незаконними. Закон не передбачає звільнення від відповідальності і не гарантує незвільнення з роботи для страйкарів, які брали участь у страйках, які пізніше визнані судом незаконними. Профспілка-організатор незаконного страйку має відшкодувати завдані страйком збитки.

Протягом року неодноразово страйкували шахтарі у східних областях з вимогою виплати заборгованості по зарплаті. У червні кілька тисяч шахтарів прийшли пішою дорогою до Києва і кілька днів пікетували будинок уряду. У грудні двоє шахтарів живцем спалили себе у Луганській області. У зв'язку з невиплатою зарплат протягом року також страйкували вчителі, переважно на Західній Україні. У грудні шкільні вчителі Тернопільщини розпочали голодування, яке широко висвітлювалося в ЗМІ. За станом на кінець року, в багатьох місцях вчителі сиділи без зарплати і періодично страйкували.

Немає офіційних обмежень права профспілок вступати до міжнародних профспілкових організацій. НППУ є членом Міжнародної спілки гірників.

Б. Право на колективне представництво та укладення колективних трудових договорів

Згідно закону про підприємство спільні комісії у складі працівників та представників управлінського складу мають вирішувати на рівні підприємства питання щодо розміру зарплатні, умов праці та прав і обов'язків керівництва. Нечіткий розподіл обов'язків часто заважає укладенню колективних трудових договорів. За погодженням з профспілками уряд встановлює розміри зарплатні в усіх галузях, запрошуючи на переговори представників всіх профспілок. Закон про вирішення трудових спорів, що набув чинності у березні, передбачає створення арбітражної служби та Національної служби посередництва та примирення для посередництва у трудових спорах. Але ці служби поки що не створені.

В ході практичного виконання Закону про колективні трудові договори незалежні профспілки ставляться в не вигідне становище, і перевага надається офіційним профспілкам (які входять до ФПУ). Більшість робітників гадки не мають, що вони не зобов'язані вступати до офіційної профспілки. Вихід з офіційної профспілки і перехід до незалежної — досить складна бюрократична процедура, і, як правило, не схвалюється керівництвом. Закон про колективні трудові договори забороняє антипрофспілкову дискримінацію. За законом трудові конфлікти мають вирішуватися в судовому порядку. Траплялися випадки, коли конфлікти не були розв'язані з позиції рівноправності і справедливості.

Немає експортних зон.

В. Заборона підневільної та примусової праці

Конституція забороняє примусову працю, і немає даних про її існування. З боку влади немає конкретної заборони примусової або підневільної праці дітей, але Конституція та Трудовий кодекс взагалі забороняють примусову працю, і протягом року не було даних про існування подібної практики.

Правозахисні групи вважають примусовою працею постійне використання військовослужбовців строкової служби та юнаків, що проходять альтернативну службу, для ремонту та будівництва приватних будинків для військових та цивільних можновладців. Студентські групи виступили з протестом проти президентського указу, який зобов'язував студентів, які навчалися за державний рахунок, або відпрацювати три роки у державному секторі по державному розподілу, або повністю оплатити вартість навчання. На думку студентів, це неконституційна спроба уряду запровадити примусову працю, оскільки Конституція забезпечує право вільного вибору місця роботи та передбачає згоду особи на роботу. За заявою уряду, дія указу поширюється на студентів, зарахованих до ВУЗів у 1997 році і пізніше. Немає даних про масштаби застосування цього указу. Але правозахисні групи повідомляли про скарги студентів-медиків та правників, що під загрозою невидачі дипломів їх примушували їхати на роботу за державним розподілом.

Г. Дитяча праця та нижня вікова планка для прийому дітей на роботу

Мінімальний вік для прийому на роботу — 17 років; але в деяких нешкідливих для здоров'я галузях підприємства можуть звертатися до органів влади за дозволом на прийом на роботу осіб віком від 14 до 17 років за умови, що є згода одного з батьків. Конституція гарантує загальну середню освіту. Навчання в школі обов'язкове до 15 років, і Міністерство освіти здійснює суворий контроль за дотриманням цього положення. Але в порівнянні з радянськими часами значно зросла кількість дітей, що кидають школу, переважно через ріст бідності. Кримінальний Кодекс передбачає до 5 років позбавлення волі за залучення дітей до злочинності, пияцтва, старцювання, проституції, азартних ігор та інших видів експлуатації. З боку влади немає конкретної заборони примусової або підневільної праці дітей, але не було даних про існування подібної практики (Див. Розділ 6.В).

Д. Прийнятні умови праці

За станом на вересень мінімальна місячна зарплатня і пенсія складає близько 15,28 доларів (55 гривень), а середня місячна зарплатня — 39,44 доларів (142 гривні), що не забезпечує гідного рівня життя для працівника і його сім'ї. Крім того, мільйони людей місяцями сидять без зарплати через скорочення бюджетних надходжень. У 1997 році парламент підняв мінімальну місячну пенсію до рівня офіційної межі малозабезпеченості — 20,50 доларів (73,7 гривень), але уряд не виконав це рішення, посилаючись на відсутність бюджетних коштів. За оцінками, більше половини населення офіційно живе нижче межі малозабезпеченості, хоча широко практикується заниження задекларованих джерел доходів.

Трудовий кодекс встановлює максимальну тривалість робочого тижня — 40 годин, гарантує щотижня 24 години на відпочинок та як мінімум 24 робочих дні оплачуваної

відпустки на рік. Спад у деяких галузях (наприклад, у оборонній промисловості) призвів до значного скорочення робочого тижня для окремих категорій працівників.

Законодавство закладає нормативи безпеки праці та охорони здоров'я на роботі, але вони часто порушуються на практиці. За офіційною статистикою, показники травматизму зросли в півтора рази після набуття незалежності в 1991 році. У 1997 році 1646 осіб загинули, а 51888 були травмовані внаслідок нещасних випадків на роботі, і цього року зберігалися такі ж високі показники. Порушення правил безпеки призвело до чисельних серйозних аварій на шахтах, в результаті яких у 1998 році було травмовано понад 15000 і загинуло 295 гірників. *(За даними на кінець року, загинуло 363 шахтарі).* За даними Міністерства вугільної промисловості за перше півріччя, показник смертності від нещасних випадків на мільйон тон видобутого вугілля становив 5.5, що в півтора рази вище показника 1997 року. У першому півріччі було 13 великих аварій на шахтах з великою кількістю жертв: 84 гірники загинули, і 144 були травмовані. Теоретично робітники мають право покинути робоче місце при виникненні небезпечних ситуацій, і це не повинно тягнути за собою звільнення з роботи. Але в дійсності, за свідченням представників незалежних профспілок, спроба скористатися цим правом може закінчитися штрафними санкціями чи навіть звільненням з роботи.

*Переклад українською мовою
посольства США в Україні*

Коментарі

1. Навпаки, березневі парламентські вибори були рекордними за весь термін існування незалежної України за кількістю порушень.
2. Назвати контроль цивільної влади за силовими структурами ефективним важко. Висновки парламентського Комітету з питань оборони і національної безпеки, якому підзвітні силові структури, не оприлюднюються, наслідки його контрольних функцій непомітні. Оскаржити незаконні дії (або бездіяльність) працівників силових структур в суді — практично безнадійна справа. Громадський контроль за діями силових структур дуже слабкий.
3. Мусимо констатувати, що, на жаль, такі випадки трапляються доволі часто.
4. Це твердження є неточним. Широко розповсюджене побиття підозрюваних у скоєнні злочину оперативниками та слідчими (іноді, дійсно, із смертельними наслідками). Свідчення про побиття обвинувачених і засуджених працівниками СІЗО й установ виконання покарань досить рідкі.
5. Укорінений побутовий антисемітизм, а також дискримінація проти релігійних, расових і національних меншин не є такою проблемою, як це має вигляд в звіті. Окремі випадки ксенофобії, антисемітизму та дискримінації проти меншин спостерігаються, але слід зазначити, що загалом, на нашу думку, Україна в цій сфері є найтолерантнішою серед пострадянських країн.
6. За спостереженнями правозахисних груп, апарат Уповноваженого ВР України з прав людини так і не налагодив ефективну систему роботи зі скаргами громадян, і більшість скарг залишається взагалі без відповіді (великою мірою це є наслідком недосконалого закону, що регулює діяльність Уповноваженого). Приклади активного розслідування апаратом Уповноваженого системних порушень прав людини нам невідомі.

7. За даними Державного Департаменту з питань виконання покарань у 1998 року померло 1900 ув'язнених.
8. Органи прокуратури притягнули до відповідальності за нестатутні відносини значно більше військовослужбовців. За даними «Киевских ведомостей» (16 вересня 1998 р.), тільки за 8 місяців було притягнуто 255 осіб.
9. Підпорядкування установ виконання покарань Міністерству юстиції було одним із зобов'язань України при вступі до Ради Європи у листопаді 1995 р. Сьогодні Державний Департамент з питань виконання покарань є окремою структурою, прийняте Положення про його діяльність.
10. З 1991 року кількість засуджених за «дідівщину» значно більше.
11. За амністією на відзнаку Дня незалежності України звільнилося більше 30 тисяч засуджених.
12. Це невірно: доступ до офіційної статистики є, і посадові особи неодноразово наводили дані про кількість позбавлених волі. Так, наприклад, за словами директора Державного Департаменту з питань виконання покарань Івана Штанька у 32 слідчих ізоляторах, 129 установах виконання покарань для дорослих та 11 колоніях для неповнолітніх на 1 липня 1998 року утримувалося 236 тисяч осіб (газета «День», 13 серпня 1998 р.). На конференції з питань реформи кримінально-виконавчої системи у Донецьку (11—12 листопада 1998 р.) перший заступник директора Державного Департаменту Олександр Пташинський оголосив, що в УВП і СІЗО утримується 205,5 тисяч позбавлених волі.
13. До нашої організації такі скарги не надходили.
14. Точніше, до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування (п.9 Перехідних положень). Сумнівно, що ці закони буде прийнято в період до закінчення дії Перехідних положень, і існуючий порядок арешту, тримання під вартою і т.інш. буде змінено до 28 червня 2001 року.
15. Доволі сумнівні дані. Враховуючи суму застави, можна зробити висновок, що цей засіб можуть використати тільки заможні люди, яких у країні небагато. Так, у 1997 році було звільнено під заставу 110 осіб, у 1998 році — 123 особи.
16. Петро Шкудун був звільнений під заставу ще до кінця слідства.
17. На нашу думку, Конституційний Суд має вигляд у цьому сенсі значно кращий, ніж можна було чекати: він намагається бути об'єктивним і незалежним. Хоча в цілому можна погодитись із характеристикою права на справедливий суд, що дана у Звіті, все ж таки слід зауважити, що певні позитивні зрушення можна спостерігати і в роботі Верховного Суду, і загалом у судовій системі.
18. Згідно із законом про Конституційний Суд, громадяни України не можуть подати скаргу до Конституційного Суду для вирішення по суті. Йдеться про можливість розгляду справи в Конституційному Суді такої скарги, якщо Уповноважений з прав людини подасть скаргу від свого імені. Громадяни України можуть звернутися до Конституційного Суду з проханням про тлумачення певної статті Конституції, але Конституційний Суд прийме до впровадження це звернення, якщо, по-перше, буде переконливо доведено, що ця стаття Конституції порушується, і, по-друге, будуть

наведені приклади різного використання цієї статті адміністративними органами. З 8000 заяв про тлумачення, що надійшли до Конституційного Суду на 1 січня 1999 р., прийнято до впровадження тільки 4 заяви.

19. На жаль, цей висновок невірний: кількість виправдальних вироків не збільшується, а зменшується і залишається надзвичайно малою. Наводимо кількість засуджених (у справах, у яких вироки набрали законної сили) та абсолютну і відносну кількість виправданих: 1992 – 115 269, 901 (0.78%); 1993 – 152 878, 756 (0.49%); 1994 – 174 959, 829 (0.47%); 1995 – 212 915, 852 (0.4%); 1996 – 242 124, 797 (0.329%); 1997 – 237 790, 950 (0.4%); 1998 – 232 598, 444 (0.19%).

20. Це помилка: особи, яким поставлено діагноз психічної хвороби, не можуть бути примусово поміщені до лікарні та примусово лікуватися без їхньої згоди або згоди їх опікунів.

21. Точніше, відомості, які розкривають організацію, стан і способи охорони місць позбавлення волі, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових профілакторіїв, а також об'єктів установ виконання покарань, де працюють засуджені, час і маршрути перевезення засуджених.

22. Дуже прикра помилка! Ніяких публікацій про таємні операції СБУ проти Заходу в газеті «Політика» не було. У статті «Шпионский роман» (№23 від 18 червня 1997 р.) стверджувалось, що Головне управління розвідки Міністерства оборони здійснює розвідувальну діяльність проти військ НАТО, які базуються в Туреччині, та підрозділів військових частин США в Європі. Ця інформація була ГУР Міноборони спростована.

23. Йдеться про режимно-секретні підрозділи.

24. Мається на увазі Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 р. «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» (див. «Відомості Верховної Ради СРСР», №31, 1988).. Див. також ст. 187-4 чинного Кримінального кодексу України.

25. Це помилка. Згідно із ст.22 Закону України «Про об'єднання громадян» обмеження відносно отримання коштів і майна стосується тільки політичних партій, їх установ і організацій. Окрім інших обмежень, забороняється прямо або опосередковано отримувати кошти і майно від державних органів, державних підприємств, установ і організацій, окрім випадків, передбачених законодавством України.

26. Закон «Про об'єднання громадян» вимагає позначити всі види діяльності організації в її статуті, але не вимагає постійного інформування про свою діяльність й не вимагає також повідомляти про будь-які збори.

27. Це помилкове твердження. Хоча декілька випадків відмови у реєстрації на такій підставі мали місце (наприклад, Українській асоціації «Міжнародна Амністія» спочатку відмовили в реєстрації саме тому, що захист прав людини – це функції державних органів), жоден з них не залишився без відповідних звернень, і реєстрацію було успішно завершено. В Україні зареєстровано чимало громадських організацій, що захищають права людини й надають при цьому юридичні послуги, у тому числі, асоціації для захисту засуджених. Державні органи перевіряють тільки наявність ліцензії для надання юридичних послуг.

28. Окрім православних, греко-католицьких та іудейських релігійних громад в Україні також поширені римо-католицькі громади, різноманітні протестантські й інші канонічні християнські церкви, і відносити їх до нетутешніх недоречно.

29. На час написання Звіту таких прикладів дійсно не було. На жаль, нещодавно українські спецслужби передали владі Узбекистану трьох політичних біженців з цієї країни, яких обвинувачували в участі підготовки вбивства президента Узбекистану. На протести українських правозахисних груп влада не звернула уваги.

30. Результати третіх виборів теж були анульовані, і депутата Верховної Ради на середину 1999 року так і не обрано.

31. Винні у підпалі ізраїльського культурного центру в Харкові були знайдені й засуджені.

Євген Захаров